

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТОЧКИ ЗОРУ У СПЕКТРІ ПРОВІДНИХ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТА МОВОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Рижка У. В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Статтю присвячено загальному дослідженню поняття «точка зору». Проведено аналіз термінів «точка зору», «оповідна перспектива», «фокалізація». Зауважено, що за своєю сутністю природа точки зору постає полігамною та багатозначною, адже зв'язки, у які вступає точка зору, – це цілий комплекс взаємовідносин між автором, читачем, оповідачем, слухачем та героями, тому запропонована наукова праця є спробою їх систематизувати та структурувати.

Зроблено всебічний огляд та ґрунтовний аналіз літературних і лінгвістичних підходів до вивчення точки зору, також розглянуто і виокремлено найвпливовіші з них в теоретичній дискусії і текстуальному аналізі. Запропоновано порівняльну характеристику базових досліджень праць основоположників концепту «оповідна перспектива».

З'ясовано, що сьогодні в науковому світі існують різні теорії та підходи до вивчення та тлумачення категорії «точка зору» у літературному тексті. Найбільшу теоретичну цінність у студіях цього поняття мають праці провідних лінгвістів Ж. Женетта, В. Бута та М. Баль. Основоположником теорії та вчення про оповідну перспективу («точку зору») вважають Франца Штанцеля і його «Теорію нарацій», де науковець стверджує, що точка зору в нарації використовується двояко: або розповідати, або сприймати як персонаж те, що відбувається в художньому світі.

Визначено, що найважливішим аспектом роботи Ж. Женетта є його чітке розмежування двох категорій: перспективи – хто бачить? – і акту самої нарації – хто говорить? Дослідник пропонує аналізувати точку зору на основі концепту фокалізації – врегулювання інформації, що передається, і суб'єкта, через якого вона передається. Репрезентовано його трирівневу типологію, де автор з опертям на зумовленість врегулювання інформації вибором фокалізатора виокремлює нульову, зовнішню та внутрішню фокалізацію.

Висвітлено позицію голландської дослідниці М. Баль, для якої фокалізація означає перспективу в її найширшій інтерпретації. Автор виділяє три рівні відносин, де персонаж творить історію, фокалізатор обирає кут бачення, з якого подаватимуться події тексту, а наратор переносить ці події на сторінки художнього тексту за допомогою словесного обрамлення.

Ключові слова: точка зору, оповідна перспектива, внутрішня/зовнішня фокалізація, наратор, наративна стратегія.

Ryzha U. V. Interpretation of the point of view in the spectrum of leading linguistic and literary studies investigation. The article deals with the general study of the crucial concept of point of view (pov). Terms and definitions of “point of view”, “narrative perspective” and “focalization” are analyzed. Main approaches to the investigation and scientific interpretation of the pov category are examined and commented.

A comparative characteristic of basic investigations of the fundamental works on the concept of pov is suggested. Great attention is paid to the differentiation of narration and focalization presented by a French narrator G. Genette; three types of focalization – internal, external and zero focalization are singled out. The importance of the concept “point of view” in the interpretation of literary works is proved.

Theory of point of view in fiction is much diversified nowadays. The approaches are numerous. Comprehensive treatments of the concept have been undertaken by Wayne Booth, Gerard Genette and Mieke Bal. But the original model of point of view is contained in the typology of “narrative situations” suggested by Franz K. Stanzel. His typology has been used as the basis for countless analyses and theories of narrative perspective. The aim of the article is to study the main principles of point of view in the conceptions of these particular scholars and other literary theories and linguistic approaches.

In any reading experience there is an implied dialogue between author, narrator, characters and a reader. Wayne Booth was the first to stress on the “aesthetic distance”. It may be distance in time and space, differences of social class, moral and intellectual difference. Gerard Genette separates two elements of the so-called pov: the difference between the question who sees and who speaks and singles out three logical possibilities that exist for the relation between the narrator’s report and the character’s knowledge. Thus a terminology for three different types of focalization was created, singling out zero, internal and external types of focalization. For Mieke Bal focalization means point of view in the broadest imaginable interpretation. Every event, state or description in a literary text which could be thought of as being perceived in any way is considered the product of focalization.

Key words: point of view (pov), narrative perspective, internal/external focalization, narrator, narrative strategy.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Для правильного тлумачення й вичерпного розуміння мови художньої літератури художній твір слід розглядати як систему, кожен елемент якої має естетико-художнє спрямування, а його вивчення сприяє повнішому і точнішому розумінню твору автора загалом [6, 374]. Важливим щодо цього є аналіз манери викладу чи, за словами англійських дослідників, вибору стратегії *point of view* [13, 119]. Дослідження *point of view*, що дослівно українською мовою означає «точка зору», «погляд», або яку, слідом за І. А. Бехтою, розуміємо як наративну стратегію авторського викладу, засвідчує, що цей літературний феномен (центральною у лінгвістиці ХХ ст.) стає релевантним об'єктом системного лінгвістичного дослідження [8, 92].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми десятиліттями спостерігаємо підвищений інтерес до вивчення та тлумачення феномену *точки зору*. У наратології з'являється чимало теорій, які намагаються пояснити поняття та функції точки зору в літературному тексті. Авторами цих теорій є західні дослідники М. Баль, В. Бут, Ж. Женетт, Ш. Ріммон-Кенан, Н. Фрідман, Ф. Штанцель та інші. Запропоновані теорії відрізняються між собою не тільки термінологією чи принципами типології, але й закладеними в їхній основі визначеннями поняття. Розбіжності також виникають щодо точності повноти опису цього явища. У вітчизняній науці *точку зору* не розглядали тривалий час як самостійну проблему, адже основна проблематика вітчизняної поетики (вчення про оповідь та образ автора В. Виноградова [3], вчення про діалогічність М. Бахтіна [1], прийом відсторонення В. Шкловського та ін.) безпосередньо пов'язані з *точкою зору* як способом організації оповіді.

Формулювання мети і завдань статті. В Україні предметне поле досліджень у межах проблематики *точки зору* та перспективи оповіді сьогодні лише в процесі формування. Над ним працюють І. А. Бехта [2, 206], Н. І. Бехта, Н. Є. Буцикіна, Л. В. Мацевко-Бекерська, Л. М. Штохман. Тому метою статті є зробити ґрунтовний аналіз літературних і лінгвістичних підходів до вивчення *точки зору* та розглянути найвпливовіші з них в теоретичній дискусії і текстуальному аналізі.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Точка зору» (англ. *point of view*; ісп. *punto de vista*; польс. *punkt widzenia*; франц. *point de vue*) є центральною категорією наратології. Поняття, введене Г. Джеймсом в есе «Мистецтво роману» (1884), уточнене ним в передмовах до його романів та систематизоване П. Лаббоком, зазвичай означає «ставлення наратора до історії, яку він розповідає» [10]. У німецьких працях використовують відповідні терміни *Stadt punkt* та *Blickpunkt*, проте зазвичай перевагу надають терміну *Perspektive* (перспектива) і *Erzählperspektive* (оповідна перспектива). З 80-х років у міжнародній наратології

поширеним став термін *focalization* (фокалізація), який запровадив Ж. Женетт 1972 року [12, 85].

Основоположником теорії та вчення про оповідну перспективу (точку зору) у німецькому літературознавстві є Франц Штанцель, який 1955 року опублікував свою працю «Типи ситуацій в романі», а 1979 року світ побачила його «Теорія нарації», де науковець стверджує, що точка зору в нарації використовується двояко: або розповідати, або сприймати як персонаж те, що відбувається у художньому світі [11, 9].

Незважаючи на те, що останнім часом прийнято гостро критикувати теорію «нарративних ситуацій» Ф. Штанцеля, вона й досі залишається популярною в німецькомовних країнах та далеко за їх межами. Саме його типологія стала теоретичним підґрунтям для багатьох наукових досліджень, присвячених аналізу оповідних текстів, і автори нових праць, як правило, вважають необхідним посилатись на нього.

Варто зазначити, що Ф. Штанцель є прихильником класичної концепції наративності, для якої проблема медіації є надзвичайно важливою. Учений не може уявити фікційного світу роману чи іншого художнього тексту без наративного посередництва. Проблема посередництва реалізується через наратора і точку зору. Ф. Штанцель вивчає точку зору у двох площинах – в загальному значенні, тобто ставленні до певного предмета чи об'єкта, та в її наратологічному сенсі – як «позицію, з якої ведеться розповідь». Можемо стверджувати, що наратор і точка зору є двома важливими індикаторами для аналізу наративу. Дослідники, які вивчали точку зору, зосереджували увагу на різниці між поглядом нараторів і поглядом персонажів. Якщо проаналізувати різницю між розповіддю від першої особи і розповіддю від третьої особи, побачимо, що кожна з них здійснена різною мірою персоналізованим наратором. Відмінність полягає в тому, що в розповіді від першої особи наратор може виступати ще й персонажем.

Штанцельова наративна типологія базується на понятті наративної ситуації, яка, своєю чергою, включає в себе три обов'язкові елементи: особу, перспективу і спосіб. *Перспектива* «направляє увагу читача на шлях сприйняття вигаданої реальності» [12, 49]. У сутності мова йде про справу з опозицією зовнішньої і внутрішньої фокалізації. Таким чином, ми маємо техніку нарації, що представлена рефлексією вигаданих подій крізь свідомість персонажа в романі без коментарів наратора. Ф. Штанцель називає такого персонажа *рефлектором* з метою відрізнити цю наративну інстанцію від власне наратора [5, 26].

Першокритиком теорії Штанцеля став французький мовознавець Ж. Женетт. За його словами, в типології Штанцеля, як і в більшості праць, присвячених вивченню оповідної перспективи, не проведено чіткої різниці між «модусом», або, як його ще називають, «способом регулювання наративної інформації», та «голосом». Це означає, що питан-

ня «хто бачить?» та «хто розповідає?» або ж простіше «хто говорить?» (йдеться про безпосередній акт нарації) не є розмежованими. Сам Ж. Женетт зосереджується на «модусі», що визначає того персонажа, точка зору якого й веде та спрямовує нарративну перспективу. «Перспектива», яка разом з «відстанню» є двома видами модусу, виникає «з вибору (чи відмови від такого вибору)» так званої обмежувальної «точки зору» [4, 201].

Задля уникнення візуальних конотацій, властивих термінам «погляд», «поле зору» і «точка зору», Ж. Женетт випрацював свою авторську типологію перспективи, послужившись терміном «фокалізація». Термін «фокалізація» є результатом посилення Ж. Женетта на термін «фокус нарації» (*focus of narration*), запропонований в антології американських літературознавців К. Брукса та Р. Воррена «Розуміння поезії» (“*Understanding poetry*”, 1943). Саме поняття Ж. Женетт трактує як «обмеження поля, тобто вибір нарративної інформації відносно «всебачення» [4, 205].

Ж. Женетт був одним з перших дослідників, хто вдався до вивчення і систематизації точки зору. Він досліджує питання типу нараторів, поданих у творі художньої літератури, і те, чию точку зору вони переймають. Ж. Женетт зазначає, що більшість відомих на той час визначень поняття «точка зору» є не точними у висвітленні питання – хто є тим персонажем, точка зору якого є перспективною (фокалізацією оповіді), – і зовсім іншого питання – хто є наратором. Саме Ж. Женетт вбачав необхідність у виділенні категорії того, хто бачить, і того, хто розповідає, наголошуючи на тому, що поняття розповіді (нарація) і бачення (фокалізація) не слід ототожнювати між собою як два рівні, еквівалентні учасники тексту, адже точка зору відповідає на запитання, «звідки ми відчуваємо або сприймаємо те, що нам показують і розповідають». Наратор відповідальний не лише за оповідь, яку веде, але й за точку зору, обрану ним для фільтрації; він наділений функцією розповісти те, що думає, відчуває, переживає і бачить інша особа. Окрім того, Ж. Женетт заперечує ототожнення між точкою зору і категорією голосу, бо персонаж, через свідомість якого сприймаються події, не є одночасно об'єктом, що говорить, бо таким є наратор.

У більшості творів художньої літератури саме наратор допомагає читачеві зрозуміти персонажа, відкрити для себе його думки та переживання. Зазвичай художній твір – це суміш нарративних категорій. Цінність та новизна роботи Ж. Женетта полягають у його чіткому розмежуванні двох категорій: перспективи – хто бачить? – і акту самої нарації – хто говорить? (*Who sees?/ Who speaks?*) [4, 189]. В основі аналізу *точки зору* лежить концепт фокалізації – врегулювання інформації, що передається, і суб'єкта (фокалізатора), через якого ця нарративна інформація фокусується/передається. Ж. Женетт презентує свою тривірневу типологію з метою простежити, як вибір фокалізатора

впливає на врегулювання інформації, і відповідно виділяє три типи нарації: I – наратор знає або розповідає більше, ніж будь-який з персонажів; II – наратор розповідає тільки те, що відомо одному з персонажів; III – наратор розповідає менше, ніж знає персонаж. Згодом сам Ж. Женетт перейменував цю типологію на концепцію фокалізації, у якій дослідник виокремив нульову (I), внутрішню (II) та зовнішню (III) фокалізацію відповідно [4, 190].

Внутрішня фокалізація перерозподіляється на фіксовану, змінну та множинну. Відмінність між ними полягає в тому, що точка зору, через яку читач отримує інформацію, бачить та відчуває події за умов фіксованої фокалізації, є єдиною та перманентною, тоді як змінна та множинна фокалізації пропонують читачеві різні епізоди твору, передані іншими фокалізаторами, де про ту саму подію читач читає і сприймає повторно кілька разів, але щоразу з подачі різних перспектив. Інакше кажучи, Ж. Женетт розрізняє зовнішню фокалізацію – з домінуванням точки зору та перспективи наратора – та внутрішню, де домінує точка зору персонажа. Слушно зауважити, що вкрай рідко перспектива залишається незмінною впродовж усього твору, тому знайти твір, де розповідь ведеться одним типом наратора, тобто точка зору є сталою та абсолютно незмінною, досить складно.

Попри те, що Ж. Женетт був одним з небагатьох науковців, хто провів детальне і ґрунтовне дослідження точки зору та чітко окреслив її систематизацію, важливу роль у поширенні його теорії фокалізації відіграла М. Баль, піддавши її критичному аналізу й доопрацюванню. М. Баль не звужує поняття фокалізації до процесу бачення та спостереження і не диференціює типи нараторів за першою, другою чи третьою особами; дослідниця пропонує розглядати фокалізацію як перспективу в її найширшій інтерпретації [9, 150]. За теорією М. Баль, виділяють три рівні відносин, де персонаж творить історію, фокалізатор відбирає певні події і обирає кут бачення, з якого вони подаватимуться, а наратор надає словесного обрамлення, переносючи ці події на сторінки художнього тексту. Для багатьох дослідників ця теорія залишається неоднозначною і не цілком зрозумілою, породжуючи запитання, а іноді й протиріччя, тому потребує доопрацювання та додаткових коментарів.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Проведений аналіз зарубіжних фахових матеріалів показує, що проблема точки зору є спільною й однаково актуальною для літературознавства, лінгвістики, дискурс-аналізу, наратології та інших суміжних дисциплін. Водночас змушені зазначити, що на теренах вітчизняної лінгвістики та літературознавства праць, присвячених дослідженню точки зору як феномену дискурсу, є небагато, тому це питання потребує подальшого вивчення та висвітлення результатів у наступних публікаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 423 с.
2. Бехта І. А. Дискурс наратора в англomовній прозі : [монографія] / І. А. Бехта. – К. : Грамота, 2004. – 304 с.
3. Виноградов В. В. О теории художественной речи / В. В. Виноградов. – М. : Высшая шк., 1971. – 239 с.
4. Женетт Ж. Повествовательный дискурс [Discours du recit] / Жерар Женетт. – М. : Изд-во Сабашниковых, 1998. – Т. 2 : Фигуры. – С. 60–281.
5. Папуша І. В. Наративна типологія Франка Щтанцеля // Studia methodologica. – Тернопіль : ТНПУ, 2012. – Вип. 34. – С. 25–30.
6. Чичерин А. В. Идея и стиль. О природе поэтического слова / А. В. Чичерин – М. : Советский писатель, 1968. – 374 с.
7. Шмид В. Нарратология / Вольф Шмид. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
8. Bal M. Narratology : Introduction to the Theory of Narrative / Mieke Bal. – Toronto : University of Toronto Press, 1985. – 274 p.
9. Bal M. Narratology : Introduction to the theory of narrative / Mieke Bal ; [trans. by C. van Boheemen]. – 2nd ed. – Toronto & Buffalo : University of Toronto Press, 1997. – 254 p.
10. Lubbock P. The Craft of Fiction / Percy Lubbock. – New York, 1963. – 210 p.
11. Stanzel F. A Theory of Narrative / Franz Stanzel. – New York : Cambridge University Press, 1984. – 308 p.
12. Stanzel F. A Theory of Narrative / Franz Stanzel ; [trans. by Charlotte Goedsche]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1982. – 309 p.
13. The New Encyclopedia Britannica [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.britannica.com>